

וזאת הברכה

האפיקומן של רש"י

לד, יב לעיני כל-ישראל

לפני שנעסוק ברש"י האחרון שבפירושו על התורה, עלינו להביט על דברי רש"י בתחילת כל חומש וחומש. ההרגשה אומרת לנו שרש"י יחס חשיבות מיוחדת לדיבור המתחיל הראשון שבכל חומש וחומש. זהו אותו פירוש אשר עקב מיקומו נותן "טון" מיוחד המשפיע מעבר לפסוק על החומש כולו.

הנה בתחילת חומש בראשית הפירוש המפורסם בפי כל: "אמר ר' יצחק, לא היה צריך להתחיל וכו' ומה טעם פתח בבראשית וכו' לתת להם נחלת גויים... ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו". הרי חיבת ארץ ישראל אמורה. ובר"ה ריש חומש שמות: "אע"פ שמנאן בחייהם... להודיע חיבתן"... הרי חיבת שבטי עם ישראל אמורה. ובריש חומש ויקרא: "לכל דברות, ולכל אמירות... קדמה קריאה, לשון חיבה"... הרי חיבת תורת משה אמורה. ובריש חומש במדבר: "מתוך חיבתן לפניו מונה אותם כל שעה"... הרי (שוב) חיבת עם ישראל אמורה. ובריש חומש דברים: "לפי שהם דברי תוכחות... הזכירן ברמז משום כבודם של ישראל". הרי כבוד ישראל אמור.

החומש שבאמצע חמשה חומשי תורה, הוא חומש ויקרא, הוא המדגיש את חיבת תורת משה, הוא היסוד לעצם קיומו של עם ישראל בכלל ובארץ ישראל בפרט. לכן, לפניו ולאחריו עם ישראל וארץ ישראל אמורים. התורה הרי ניתנה לעם ישראל דוקא, ועיקר מקום שמירת התורה הוא בארץ ישראל דוקא. כך שהעם והארץ יסובבנהו ויצרנהו את המרכז, הלא היא התורה. כך המוסיקה שברש"י הראשון שבכל אחד מחמשה חומשי תורה - המרכזיות של התורה בחיינו.

עתה נפנה אל הרש"י האחרון שבסוף כל חמשה חומשי תורה, הוא 'האפיקומן', הטעם המיוחד שרש"י ביקש להשאיר אצלנו כאשר אנו נפרדים ממנו. וכך הוא כותב בד"ה לעיני כל ישראל:

שנשאו לבו לשבור את הלוחות לעיניהם, שנאמר (דברים ט, יז) "וְאֶשְׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם". והסכימה דעת הקב"ה לדעתו, שנאמר (שמות לד, א) "אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ" - יישר כוחך ששיברת, עכ"ל.

ואנו תמהים, מה ראה רש"י להמתין עד סוף התורה כדי להתיחס לאחד משלושת הדברים שעשה משה על דעת עצמו והסכים הקב"ה עמו (שבת פז, א). הרי את היישר כוח' למדו חז"ל מ"אֲשֶׁר" = אשרי, וזה בהחלט תואם את שיטת רש"י של 'אגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו'. והרי בפסוק האחרון של התורה יש רק רמז דק ביותר לשבירת הלוחות ("אֲשֶׁר עָשָׂה מִשֶּׁה לְעֵינַי פֶּלִי-יִשְׂרָאֵל" - "לְעֵינֵיכֶם"). בעוד "אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ" כתוב אפילו פעם שנייה ולגמרי שלא לצורך (דברים י, ב) "וְאֶכְתֹּב עַל-הַלְּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלְּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ".

מה ראה אפוא, רש"י לדלג על דרשת חז"ל במסכת שבת על היישר כוח', ולהביאה רק כאן בפסוק אשר רק לדעת רבי אליעזר בספרי (גזירה שוה "עיניכם" - "לעיני") עוסק בעצם השבירה, ללא כל מקור או זיקה אל היישר כוח', ואז על רש"י לצרף את היישר כוח' ממסכת שבת שאין לה כל קשר לפי הפשט עם פסוקנו, ובזה לסיים את פירושו לכל התורה כולה. קשה שלא לחוש כי כאן אנו עדים למלאכת מחשבת של רש"י אשר ראה ביישר כוח' על שבירת הלוחות, פירוש כה חשוב, שלא היה מוכן סתם 'להבליע' אותו בפרשת כי תשא או פרשת עקב. רש"י שמר על היישר כוח' הזה באופן מכוון, על מנת לסיים בו את פירושו על כל התורה. זהו כאילו לומר שהיישר כוח' על שבירת הלוחות הוא בעל חשיבות עליונה בלימוד תורה ובהבנתה. כפירוש אחרון בתורה יקויים בו 'שמתוך כך זכרהו'. וכל כך למה וכיצד? נראה לומר שבעל "משך חכמה" מאיר את עינינו בזה בפירושו על סוגיית שבירת הלוחות. [אנו מביאים את דבריו במילואם, למען ירוץ בו הקורא, ויתבשם באחד מפרקי המחשבה המיוחדים שבפירושו על התורה].

משך חכמה (שמות לב, יט) "ויהי כאשר קרב אל המחנה, וירא את העגל ומחולות, ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות וישבר אותם תחת ההר": הענין, כי התורה והאמונה המה עיקרי האומה הישראלית, וכל הקדושות, ארץ ישראל וירושלים וכו' המה פרטי וסניפי התורה ונתקדשו בקדושת התורה [כלומר, קדושתם נובעת מן התורה (קרי: הקב"ה), ולכן קדושתם נשאת בתקפה רק כל

זמן שהמקור מעניק את הקדושה. קדושה אינה כמו צבע על עצם, אשר אם פעם צבעו, הוא נשאר במקומו ובברקו, אלא הוא מעין אנרגיה הנובעת ממקור הקדושה, ועצם קיומו תלוי באופן רצוף באותו המקור]. ולכן אין חילוק לכל עניני התורה בין במקום בין בזמן, והיא שוה בארץ ישראל ובחו"ל (לכד מצוות התלויות בארץ). [אין סתירה בין דבריו אלה של רבינו ובין דברי המפרשים, הידועים לנו בעיקר מכתבי הרמב"ן, על חשיבות ארץ ישראל כמקום לשמירת תורה ומצוות (עיין, למשל, רמב"ן לבראשית כו, ד בענין האבות ושמירת המצוות בארץ דוקא). יהא הדגש על ארץ ישראל אשר יהא במישור המחשבתי ובדברי קבלה, אין זה משנה את העובדה הבסיסית כי במישור ההלכתי לא מצאנו הבדל בין ארץ ישראל ובין חו"ל אלא במצוות התלויות בארץ בלבד]. וכן הוא שוה בין לאדם הגבוה שבגבוהים משה איש האלקים להשפל שבשפלים [וכן כתב רבינו באור שמח הלכות תלמוד תורה א, ב: ...ונראה לי לבאר דבאמת כל המצוות המה שווים לפחות שבפחותים ולמשה רבינו ע"ה ד"תורה אחת יהיה לכם" כתיב...] ומשה, לא קראו התורה רק סרסור [דברים ה, ה: "אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש"']. אבל אין התיחסות התורה לו, והתורה היא מחוייבת המציאות, כי קוב"ה ואורייתא חד, וכמו שהוא מחוייב המציאות, כן התורה, ומציאותה אינו תלוי רק בעילת העילות יתברך שמו. (ועיין בזה פרשת וארא ו, כ).

וממשיך רבינו: והנה דל השכל [הוא האדם], קצר ידו להשיג מציאות מחויב המציאות בלתי תכלית ובלתי מושג, ולכן חתרו להם [בני ישראל בזמן חטא העגל] מסילות לעשות צורות ודמיונות או כוונים למערכת שמים לאמר: זהו המרכבה לאלקות וזהו המשגיח והמסבב כל הענינים בעולם, ולו עיבדו [ורצונו של הקב"ה הוא כי נעבוד להם] וזיבחו והקטירו. ורקודי הנפש ורתיחות הדם נתהוה ממושג מוחשי ונראה [ולכן רקדו ("מחולות") מסביב לעגל, ולא מצאנו תגובה כזאת או התנהגות כזאת לפני כן]. והמה, כאשר ראו כי "בושש משה", נפלו מאמונתם ובקשו לעשות להם עגל, ולהוריד על הצורה ההיא רוח ממעל ולשפוט על זה כי הוא מרכבה לאלקות והוא המשגיח בעולם השפל, והוא העלם ממצרים. וזה היה גם חטא עגלי ירבעם, יעוין שם היטב למתבונן [כך שגם בעגל וגם אצל ירבעם, היה נסיון להמחיש את אמונתם בה' לדברים מוחשיים, לעומת ה' בעצמו שהוא בלתי תכלית ובלתי מושג]. ועיין בזה בהרחבה בראב"ע וברמב"ן לסוגיית חטא העגל, כי אכמ"ל בזה].

וממשיך: ועל זה צווח משה ככרוכיא: האם תדמו כי אני ענין ואיזו קדושה בלתי מצות ה', עד כי בהעדר כבודי עשיתם לכם עגל! חלילה, גם אני איש כמוכם, והתורה אינה תלויה בי, ואף אם לא באתי היתה התורה במציאותה בלי שינוי חלילה. והראיה, כי ל"ח שנה שהיו נזופים במדבר לא היה הדיבור מתיחס למשה נדברים ב, טז "ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם (יז) וידבר ה' אלי לאמר". תענית ל, ב: עד שלא כלו מתי מדבר לא היה הדיבור עם משה... "אלי" היה הדיבור. ובירושלמי תענית ג, ד: שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל כמנודים לא היה מדבר עם משה...]. ואל תדמו כי המקדש והמשכן המה ענינים קדושים מעצמם, חלילה! השם יתברך שורה בתוך בניו, ואם "המה כאדם עברו ברית" (הושע ו, ז), הוסר מהם כל קדושה, והמה ככלי חול 'באו פריצים ויחללוה'. וטיטוס נכנס לקודש הקדשים וזונה עמו ולא ניזוק (גיטין נו, ב), כי הוסר קדושתו. ויותר מזה, הלוחות "מכתב אלקים" גם המה אינם קדושים בעצם רק בשבילכם, וכאשר זנתה כלה בתוך חופתה [כלומר חטא עבודה זרה לאחר מתן תורה. גיטין לו, ב דאמר עולא: עלובה כלה שזינתה בקרב חופתה], המה נחשבים לנבלי חרש ואין בהם קדושה מצד עצמם, רק בשבילכם שאתם שומרים אותם.

עתה מסכם ר' מאיר שמחה את שיטתו ואת המתבקש ממנה.

סוף דבר: אין שום ענין קדוש בעולם מיוחד לו העבודה והכניעה, ורק השי"ת שמו הוא קדוש במציאותו המחוייבת, ולו נאווה תהילה ועבודה. וכל הקדושות המה מצד ציווי שצוה הבורא, לבנות משכן לעשות בו זבחים וקרבות לשם יתברך בלבד. והכרובים, חלילה, אין להם עבודה ושום מחשבה וענין, רק זהו כמו הקברניט רוצה לדעת הרוח לאן נוטה, עושה תורן, כן עשה הבורא יתברך סימנים וציונים להודיע אם ישראל עושים רצונו של מקום בזמן ש"פניהם איש אל אחיו" וכו' [בבא בתרא צט, א: "ופניהם איש אל אחיו" (שמות כה, כ), ובמקדש שלמה הוא אומר (דברי הימים-ב ג, יג) "ופניהם להיכל", הא כיצד? כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום] ודו"ק.

ולכן "אין בארון רק (שני) לוחות" (מלכים-א ח, ט) והספר תורה (בבא בתרא יד, א), והכרובים המה מבחוץ על הכפורת, לא בארון, רק שמורים למציאות המלאכים, כמבואר במורה חלק ג פרק מה [זה לשונו: ...וכאשר התבאר האמת לחכמים ונודע במופת שיש נמצא שאינו גוף ולא כח בגוף, והוא האל האמיתי ושהוא אחד, ושיש גם כן נמצאות אחרות נבדלות שאינם גופות, והוא ששפע עליהם טובו ואורו יתעלה,

והם המלאכים כמו שביארנו, והם הנמצאות כולם הם זולת הגלגל וכוכביו, נודה באמת שהמלאכים ההם הם אשר ישימו דבר אמת בפי הנביאים, לא הצלמים והאשרות. הנה התבאר במה שהקדמנוהו שאמונת מציאות המלאכים נמשך אחר אמונת מציאות השם, ובהם תיתכן הנבואה והתורה. ולחזק אמונת זאת הפינה ציוה הש"י לעשות על הארון צורת שני מלאכים, לקיים מציאות המלאכים באמונת ההמון...].

עתה מיישם רבינו את העקרון הגדול אל פרשת חטא העגל:

וזהו "ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחולות", וראה כי גדלה טעותם עד אשר לא חשבוהו לספק כלל, כי לא רצו לעמוד אולי ירד משה ולהביט מרחוק אל ביאתו [כי לא הבחינו בו אף שהתקרב אליהם ממש], רק היו משוקעים בתועבות העגל אשר חשבוהו לאלקי, הבין טעותם, "ויחר אף משה וישלך מידיה את הלוחות". רצונו לומר כי אין שום קדושה וענין אלקי כלל בלעדי מציאות הבורא יתברך שמו. ואם [=ואילון] הביא הלוחות [והיה מוסרם לעם שלמים, והיו אמנם מקבלים אותם ומתחייבים לשמור את הכתוב בהם], היו כמחליפים עגל בלוח ולא סרו מטעותם. אולם כאשר שבר הלוחות, ראו איך המה לא הגיעו אל מטרת האמונה בה' ותורתו הטהורה.

וזהו דברי הגמרא בכמה מקומות (תענית כו, א) ומכילתא (יתרו יט, ב) שגם על עת עמידתם בהר נאמר "ובלבם יכזבו לו" [השווה תהלים עח, לו: "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו"] - שעדיין לא נחקק בתוכם הציור האמיתי להאמין בנמצא מחוייב המציאות בלתי מושג ובלתי מצוייר, ולכך טעו בעגל. ובלוחות הראה להם לעקור מהם כל דמיון כוזב, והפליא לעשות משה רבינו בשבירת הלוחות. ולכן נתן לו הקב"ה "ישר", שאמר לו הקב"ה (שמות לד, א) "פֶּסֶל־לֶךְ שְׁנֵי־לַחַת אֲבָנִים וכו', וְכִתְבֹתַי עַל־הַלַּחַת וכו' אֲשֶׁר שִׁבַרְתָּ", היינו גם כן להיות לאות על השורש שלימדת להם בשבירת הלוחות. זה כי לוחות ושברי לוחות מונחין בארון (בבא בתרא יד, ב), ולהורות כי הראשונים אשר "מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הִמָּה" - 'כמשמעו, הוא בכבודו עשאן' (רש"י), המה שבורים, ולוחות שפסל משה - המה השלמים! להראות כי אין בנברא קדושה בעצם רק מצד שמירת ישראל התורה מפי רצון הבורא יתברך שמו הקדוש, הנמצא האמיתי, הבורא הכל ית"ש וזכרו. וכמעט על זה נכלל כל ספר דברים להזהירם בזה "כִּי לֹא רָאִיתֶם כָּל־תְּמוּנָה" (דברים ד, טו) "הַשֶּׁמֶר לְךָ" וכו' (שם פסוק ט).

ולפי זה גם זה מכלל הטעות שאמרו שמה העלן מארץ מצרים (לב, א). ולא משה העלן, רק היה השליח לדבר לפרעה, אבל הקב"ה בהשגחתו הפרטית העלן. ולכך אמר הקב"ה "לְיָרֵד כִּי שָׁחַת עַמָּךְ" במה שיחת? שאמרו "אֲשׁוּר הַעֲלִיִת מְאָרֶץ מִצְרָיִם", שגם אותך חשבו לאלקי, וכאילו היית מעלה אותן ממצרים מכוח אלקי בלתי השגחתי הפרטית. וזה רעיון יקר. עכ"ל המשך חכמה.

הרי לפנינו רעיון יקר, אחד פרקי המחשבה הנפלאים של 'שר התורה', הגאון ר' מאיר שמחה מדוינסק. קדושה היא תוצאה מנוכחות השכינה. עם ישראל מצווה במצות "קְדָשִׁים תִּהְיוּ", והוא ורק הוא מסוגל להביא קדושה למקומות מסוימים על ידי ההתדבקות עם אלקיו. אותה אומה, ורק היא, מסוגלת לתת קדושה לזמן ("אתם" - אפילו שוגגים, מוטעים, מזידים). קדושת הזמן וקדושת המקום הן בשליטתם הבלעדית של "עם-זו יִצְרָתִי לִי תִהְיֶה יְסָפְרוּ". הם ה'מורידים' את הקדושה מ'למעלה' אל הזמן ואל המקום, שני המרכיבים של הבריאה. אם נסתלקה השכינה הרי נסתלקה הקדושה. לכן אחרי מעמד הר סיני, "בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל" (ובמילא הסתלקות השכינה) "הִמָּה יַעֲלוּ בְּהָר" - אפילו הבהמה, אשר עליה נאמר "אִם-בְּהֵמָה אִם-אִישׁ לֹא יִחְיֶה". אין "מקומות קדושים"! יש מקומות ששם יש קדושה עקב נוכחות השכינה, כמו הכותל המערבי עליו אמרו חז"ל ש'שכינה לא זזה משם'.

ונראה, כי ליסוד הגדול והרעיון היקר הזה התכוון רש"י, כאשר קבע את ה'יישר כח' על שבירת הלוחות כאפיקומן שלו לפירושו לתורה.

נכון הדבר שפירושו אינו לפי פשוטו של מקרא, ואף רחוק הוא אפילו מאגדה המיישבת את הכתוב דבר דבור על אופניו. אבל כבר הראינו לדעת (פרשות בהר ודברים) שפשוטו של מקרא אצל רש"י הוא האמצעי ולא מטרה בפני עצמה בבית מדרשו של רש"י. יסוד גדול ואדיר זה של ר' מאיר שמחה אודות מהות הקדושה בזמן ובמקום, מומחש באופן חזק ביותר על ידי ה'יישר כח' שקיבל משה על שבירת הלוחות. לכן, כך אנו סבורים, החליט רש"י לקבוע זאת כ'אפיקומן' אותו טעם מיוחד הנשאר לנו מפירוש רש"י על התורה.